

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 5. No. 18. 1940

TÜRK HAKİMİ FARABİNİN UDU

Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Hakim ve feylesof Farabının tercemei halinden bâhis eserlerde musikişinas olduğunu ve bir musiki aletinin tarafından keşfedildiğini öğreniyoruz. (Elmedhal fi musiki) eserini musiki tarihi âlimleri pek mühim buluyorlar. Bunun fransızcası da basılmıştır (1).

İbni Ebi Usaybia, Tabakatül'etıbbâ eserinde (2): (Farabi) ilmi musikinin nazariyat ve 'ameliyatında gayei kusvaya vasıl olmuştu. Mu-maileyh bir musiki aleti icad etmişti. Çaldığı vakitte insanın bilcümle hissiyat ve infialâtını tahrik ederdi, diyor.

(سيف الدولة حمداني) nin sazen-deleri biraz fasıl yapıdıkta şeyh (Farabi) ademi iltifat ve çendan istimama tekayyüd etmeyip kendi cebinden biraz ağaç parçaları çıkarıp birbirlerine zam ve bir garib saz peyda ve serâgazi negamât eyledikte ehali meclise dıhk (gülme) ârız olup ol kadar güldüler ki bi-hud olunca ondan ol aleti bozup üslûbi âhar üzere edip çaldıkta cümle bükâ edip ağlaştılar ve yine bozup bir tarzı âhar üzere çaldıkta cümlesi hâba varıp Farabi dahi âlâtın alıp bir kimse vâkif olmaksızın çıkıp gitti. Hâbdan kalktıktan Farabiden nişan bulmadılar. Seyfûddevele buna pek ziyade muhabbet edip ikram eyledi . . . diye yazılıdır. Birinciden Farabının iyi bir musikişinas olduğunu, bundan da musiki hakkındaki liyakatinin efsaneleştiğini öğreniyoruz. Demek ki Farabının musikiye, musiki negamatına ve nazariyatına derin vukufu vardır.

(1) Kitabu L-Musiqi Al Kabir T. I ve II (Baron Rodolphe D'Erlanger) 1930, 1935, 1938 Paris. P. Geuthner

(2) Tıp Tarihi Enstitüsü kütüphanesi. Cilt 1. S. 134 - 140.

(3) Sütlücede Mahmud ağa camii imam ve hatibi Hasan Ayni nushasındaki nôtundan.

Vefatından biraz evvel 1939 da cumhuriyet devrimizin ilim müştaklarının allâmesi, Bayezit Umumi Kütüphane müdürü üstad İsmail Saib efendi hocanın yanında profesör Şerefeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat ve profesör Necati ile toplanmış, Farabının bininci senesi yaklaşıyor demiştik. Türkçeye çevrilmemiş eserlerini 1950 ye kadar türkçeye çevirmek muvafıktır diye konuşuyorduk. Ben, profesör Şemseddin Günaltayın tarifi vechile doçent Baki Gölpınarlı ile resmini hazırladığımı söyledim ve ihtira ettiğinden bohsolunan musiki aleti hakkında malûmat istedim. İsmail efendi, onun ihtira ettiği udun resmi bende vardır, dedi. Çok sevindik. Kendisinden bunu bulmasını reca ettik (1). Güldü. Bunun imkânı yok, zira nereye koydum bilemiyorum, bulamam dedi. Biz de, Farabının bininci yılına daha on sene var, inşaallah bu arada lütfunuzla tesadüfen bulunur, dedik. Güldü, başka bir şey söylemedi.

Şimdi Farabının musiki ile derecei alâkasını biliyorduk. Bilhassa onun icadı olan aleti musikisi de hayalimizde gittikçe ehemmiyetleniyordu.

Bu büyük üstadı maalesef aramızdan 23 / 3 / 940 tarihinde kaçırdık. Âlemi istiğrakından yine istiğrakının âlemine kavuştu. Bizler yetim kaldık. Hemen haber aldık ki üstada büyük kadirşinaslık gösteren Maarif Vekâleti hayatında topladığı nadide eserlerden mürekkep kütüphanesini satın almağa karar vermiştir. Üstadın metrukâtı birer birer elden geçecekti. Tasnif ile meşgul olan zevata ve bilhassa biraderi bay Hasan Cemalden uda benzer bir resim çıkarsa lütfen haber vermelerini reca ettik. Nihayet üstadın biraderi mahdumu bay Muhtar ile bunu bize göndermek lütfunda bulundu.

Evvelâ bu vesikanın 12×26,5 eb'adında 2 parça sitratlı bir fotoğraf kâğıdına nerede olduğu malûm olmayan aslından çıkarılmış ve kâğıd da bizde ilk fotoğraf devrinin mahsulü olması hasebile aradan da uzun, belki yarım asır kadar geçmiş bulunmasından sararmış ve artık bozulmağa başlamıştı (Şekil 1). Evvelâ bu sekizinci hicrî asır (milâdî XIII üncü asır) kûfî yazılı metni okumak lâzımdı. Kısa bir mümareseden ve bu yazıyı eskiden yazmak alışkanlığından okumağa

(1) A. S. Ü. İsmail Saib efendi hoca hakkındaki biyografi. T.T.T.A. No. 16. 1940

muvaffak olduk, Okuyamadığımız birkaç kelimeyi de profesör Necati ve müdekkik âlimlerimizden A. Kemal Üçok buldu. Şimdi arapça bir metin elde ettik ve bunu Selçuk neshine benzeyen bir nesihle bir ud resmi çizerek bir suretini çıkardık (Şekil 2). Bu metni profesör Necati mealen türkçemize çevirdi. Ve bu terceme üzerinde eski şark musikisi esaslarını iyi kavramış A. Kemal Üçok da incelemeler yaptı. Biz şimdi bu incelenen metni aynen neşredegiz ve A. Kemal Üçok'un bu hususa dair makalesini de ilâve edeceğiz.

Gelelim metnin tercemesine (üstte):

— İşte Farabînin son ihtira ettiği ve Musullu İbrahim ve İbni Muid ve yine Musullu İshakın hicreti Nebevîyenin sekizinci asrında tellerin yerli yerine konulması ile Iraklıların (1) istilâhlarına göre tadil ve islah ettikleri (udülmüsemmen) in resmi budur (2).

Tellerin ismi mutlakları olan negamatın (3) adları bu tellerin bağlı oldukları bir eşîğin altına yazılmıştır. Orada yazıl olan نوا، نهفت nin kararı ve نوا da onun cevabıdır. Her ikisi de mutlaktır (4). حینی nin kararı olan عشرين ise udun kolundadır (5).

Udun kubbesine mukabil tellerin hizasında isimleri yazılı nağmeler; o tellerin üzerinde işaret olunan noktalara parmak basılmakla çıkarılan seslerin isimleridir. Bu noktaların bulunduğu yerlerin altında bir nokta daha tesbit edilmiştir. Kırmızı mürekkeple konulan işbu rakamlar birden sekize kadar olan esmayı engam (6) mukabilidir. Ve bu adetlerin hizasında bulunan nağmelerin bir tabakadan (7) olduğuna delâlet etmek için konulmuştur.

(1) Arap ve arabın gayri manasına gelen acem.

(2) Bu akordun tam oktav esası üzerine mürettep olmasıdır ve bu keyfiyet udun kıvrık kolunun sağında (nühüft) den başlayarak 4 perde ve sol tarafında da (nühüft) de bitmek üzere 4 perde ismi yazılmak suretile sekize iblâg edilmiş ve bu sebeple müsemmen denilmiştir, (A. Kemal Üçok izahı)

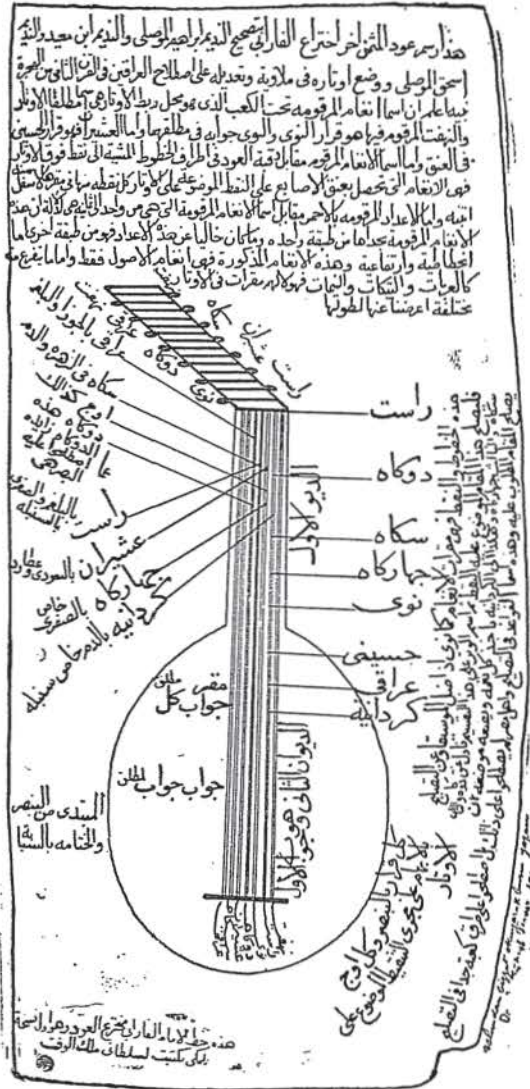
(3) Perdelerin.

(4) Yani tele basılmadan vurulmak suretile bulunur. A. K. Ü.

(5) Yani neva teline şehadet parmağı basılarak bulunur. A. K. Ü.

(6) Yani bir oktavlık seslerin adı. A. K. Ü.

(7) Oktavdan.

Şekil : 2

Şekil 1 de sekizinci hicrî asır küfî yazısıyla ud etrafına yazılan izahatın Arap harflerile yeniden yapılan örneği. Tercemede bu esas tutulmuştur. (A. S. Ünver)

Bu adetlerin bulunmadığı yerlerden elde edilen negamatın (1) başka nağmelerden olduğu anlaşılır. Resimde isimleri yazılı nağmeler tam sesler olup عربات, نيبكات ve نيمات (2) gibi tam perdelerde müteferri olan nağmeler için muhtelif tellerde karar yeri olmadığından tafsilât itasından sarfı nazar ettik.

Udun sağındaki izahat:

— Tel üstünde görülen noktalar; udun sağına çizgilerle adları yazılı nağmelerin karargâhlarıdır, nevada olduğu gibi. Udun akordu bozulur ve sazende düzen vermekten âciz olursa üzerinde nokta bulunan makamı ve sonra da teli bu taksimata göre düzeltsin. Neva teline şehadet parmağı basıldığı zaman dügâh, ba'dehu segâh, çârgâh ve bu suretle gerdaniyeye kadar bulunur ve her nağme yerine konulmakla akord edilmiş olur. Fakat Mısırlılar bu suretle tashihat yapmayıp kâ'b denilen mahalde düzeltirler.

Udun kırık kolundaki izahat: makamlardır. Dört yukarıda ve dört aşağıdadır.

— Üst sırada راست, مشيران, سگاه, نهفت

— Alt sırada نوى, دوگاه, عراق, نهفت

Udun telleri üzerinde, sağda:

— Sekiz makamın isimleri. (Yukarıda zikri geçti)

Udun tellerine ait soldaki izahat:

— Irakî cevza ve balgam ile

— Segâh zühre ve kanda

— Evc de böyledir.

— Dügâh. Bu dügâh zaittir. (بصره) buna başka isim vermiştir.

— Rast. Balgam ve safra ile Sünbüledir.

— Aşîran. Sevda ve Utarid ile.

— Çehargâh. Safraya mahsustur.

— Gerdaniye. Kana mahsustur Sünbüle.

Udun üzerinde solda yukarıda:

— Makarri mutlak, cevabı kül.

(1) Tiz veya pest.

(2) Yarım sesler.

Udun üzerinde solda aşağıda :

— Mutlakın cevabının cevabı

Udun altında sağda :

— Teller üzerinde yazılmış olan noktalara göre her karar dördüncü parmak ve her üç baş parmak iledir.

Udun altında solda :

— Başlangıç dördüncü parmak iledir ve sonu şehadet parmağı iledir.

Ud tellerinin başladığı eşik üzerinde :

— 7 makam yazılıdır. Sırasile sağdan nühüft, rast, neva, dügâh, aşîran, segâh, irakî

•

Musikişinaş olmadığım cihetle bu ud hakkında bir mütaleada bulunmıyacağım. Farabınin tercemei hallerinde bir musiki aleti muhterii olarak gösterilmesi hasebile üstad İsmail Saib efendi hocanın saklayıp yine kendi arzusu ile elimize geçen bu vesikayı ona vekâleten ilim âlemine takdim ediyoruz. Şimdi Farabınin tercemei halinde yazılı olan çalgının ud olduğunu bulmuş oluyoruz ve bunun kendi ihtirarı bulunduğunu da öğreniyoruz. Yoksa bazı kayıtlara istinaden bazı makalelerde Farabınin kanunun mucidi olarak gösterilmesi yanlışdır. Farabi udun mucidi- didir.

Bu vesikayı inceliyen müdekkik âlimimiz A. Kemal Üçok ud hakkında eski ve yeni nazariyelerden bâhis bir yazı yazmışlardır. Sözü kendisine terkederek Farabi müştaklarının bu bahisle meşgul olmalarını temenni ederiz.
